

emberi önmegértéshez is eljuttatni, négy meghatározó vonással rendelkeznek. Integratívan mintaszerűek (ez a folyamatosan más területekre is rászoruló önkeresés jó oldala), képesek a dialogikus egység megteremtésére, ezzel összefüggésben határátlépők, így orvosolják a szellemi kultúra pozitívista eredetre visszavezethető kisebbségi érzését. A szellemtudományok pótolhatatlanok a diszciplínák történetében, ha valamit filozófiailag, történetileg, nyelvtanilag és esztétikailag kívánunk megérteni.

Külön érdeme a tanulmánygyűjteménynek Haug és Graevenitz az irodalomtudomány mint kultúratudomány helyzetéről szóló vitájának közlése. Az *Írás és különbség* című fejezet pedig az ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportjának állandó kutatási területével, a medialitással foglalkozik. Derrida például az elmúlt századok gondolkodási és irodalmi tevékenységét az úgynevezett papír-kultúrába utalja. Éppen abban az átmeneti korszakban élünk, amelyben a kommunikációs közvetítettség anyagszerűségének variatívává válása okán – hiszen a könyv, folyóirat, jegyzetfüzet mellett a számítógép képernyője, az internet különféle lehetőségei is megjelentek – maga az értelemképzés, a jelentésadás is módosul.

PAYER IMRE

(Szerkesztette Bónus Tibor; Kelemen Pál és Molnár Gábor Tamás, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 512 oldal, 3600 Ft)

A kreativitás mintázatai

Ritka műfaj a filozófiában az esettanulmány-gyűjtemény. Miután a „nagy elbeszélések”: a filozófiai drámák és regények kora lejárt, a könyveket egyre inkább kiszorító válogatáskötetek rendezőelve többnyire a hasonló téma vagy az azonos szerző. A filozófusok ma lineáris cselekményű („argumentatív”) novellákat vagy expresszivisták pamfleteket írnak; a kötetek ezeket ömlesztik egymás mellé, s félő, hogy egyik részről az aggodalmas precizitás, a másiktól a retorizáló avantgardizmus defilozofizálja: vagy perspektívátlaná, vagy felszínessé teszi a filozófiát. Az esettanulmány-gyűjtemény műfaja éppen ezt a problémát kerüli ki: a precízen argumentált töredékeket egy perspektivikus intenció jegyében egyetlen, nagy ívű narratívára fűzi a szerkesztői előszó. A tanulmányok kettős funkciót töltenek be: inherens tanulságaikon túl a programmatikus előszó állításait is alátámasztják saját területük eredményeivel.

A kreativitás mintázatai koncepciózus egészé gyűrt esettanulmányok gyűjteménye; emellett – a Palló Gábor szerkesztette *Recepció és kreativitás* sorozat darabjaként – egy (még) tágabb koncepció szerves részét is képezi. Tematikus kohéziót éppen a sorozathoz kapcsolódás teremti. Palló hétközetese a magyar

„zseni” jelenségét kívánja feltérképezni; kötetünk ezen belül az interdiszciplinaritás, a sok lábon álló műveltség és filozofikus perspektivikusság szerepére koncentrálnak. A módszertani kohéziót egyfajta szociohistorikus szemlélet: a Nyíri Kristóf inspirálta kommunikációfilozófia, valamint Békés Vera – Nyíritől szintén nem független – tudásszociológiai megközelítése adja.

A műfaj egyúttal növeli a szerzők mozgásterét: *példáznak*, nem igazolnak. Így aztán tudásszociológiai olvasatot kapunk a honi pszichiátria kialakulásáról (Lafferton Emese); Karádi Éva az ifjú Lukács fémjelzte Vasárnapi Körről, Gurka Dezső pedig Lakatos Imre – Angliában is nagy hatást gyakorló – tudományfilozófiájának itthoni gyökereiről ír. A méltatlanul feledésbe merült polihisztor, Palágyi Menyhért Székely Bertalan-i indíttatásai (Bogdanov Edit), vagy a történész Hajnal Istvánnak (Kondor Zsuzsanna, Kovács Gábor) és a klasszika-filológus Balogh Józsefnek (Demeter Tamás) a Torontói Iskolára (s így McLuhanre) gyakorolt hatásai a magyar szellemi élet interdiszciplináris jellegéről árulkodnak. Sőt: Madáchról kiderül, hogy nem csupán Palágyi, de számos Nobel-díjasunk gondolkodását is alapvetően formálta; természettudósaink humán műveltsége kimutathatóan közrejátszott eredményeik elérésében (Békés Vera). Nyíri Kristóf pedig a

sajátosan osztrák-magyar kommunikációfilozófiáról fest átfogó képet; Balogh, Hajnal, Palágyi, illetve Musil és Wittgenstein sokban megelőlegezi a televízió, internet és mobiltelefon generálta mai konceptuális válság jegyeit.

A magyar zsenik kérdése igen kényes, politikailag-világnézetileg terhelt kérdés, ám a magyar kreativitás heroizáló legendái és az ugarjelenség víziója között a kritikusai distanciáltsága, a szerzők módszertani magabiztossága meggyőzően tesz igazságot. A magyar zsenik nem istenadta lángeszük, hanem reflektált perifériakusságuk miatt nem tagozódtak valamely *mainstream* trendbe: kritikai-komparatív szemléletük és interdiszciplináris műveltségük tette őket zsenivé. Nem féltek a nemzetközi eredményekre támaszkodni, de a pusztán átvételen túl azok új megközelítésére és bírálataira, sajátos kulturális beágyazottságukból fakadó szemléletükkel való összeegyeztetésére is törekedtek.

A Kreativitás mintázatai – akár csak a sorozat többi darabja – különösen javallt azoknak, akik számára fontos a magyarságtudat; néha jó elgondolkodnunk azon, mi is az, ami re büszkék vagyunk. És különösen javallt azoknak, akik számára nem fontos; a túlzó patetizmustól mentes, árnyalt képek segítenek érthetőbbé tenni a misztikusnak *tűnő* dolgot: mit is jelent magyarnak lenni.

Tisztelt magyar kultúra – ideje, hogy tisztába tegyük magunkat.

DANKA ISTVÁN

(Szerkesztette Békés Vera, Áron Kiadó, Budapest, 2004, 288 oldal, 2660 Ft)

Környezet és etika

Elképzelhető-e etikai elméletalkotás az univerzalizmus igénye nélkül? Érdemes-e meglegednünk egy olyan erkölccsal, melyet nem tekintünk kizárólagosnak, vagyis minden emberi lényre, minden közösségre érvényesnek? A legújabb kori filozófia egyik alapvető belátása, szinte irányzatoktól függetlenül, hogy minden valószínűség szerint ez az, amivel meg kell elégednünk: az erkölcsiség történetileg és közösségenként egyaránt változik, s nem rendelkezünk egy olyan független mércével (például a változatlan emberi természet doktrínájával), amely összemérhetővé tenné a különböző elveket, szokásokat, intézményeket, magatartásmintákat.

Van azonban egy olyan perspektíva, melyből a fenti *etnocentrizmus* nem csekély veszélyeket hordozó luxusnak tűnik. Lemondhatunk arról, hogy az etika „megszóltottja” az

emberiség legyen, s hangsúlyozhatjuk az egyes morális közösségek szerepét – de csak addig, amíg vannak morális közösségek, amíg létezik emberiség. Arról pedig, hogy az utóbbi megszorítás több legyen, mint pusztán tautológia, maga az emberiség (legyünk ilyenkor is *etnocentrikusak*: annak európai, illetve „észak-atlanti” része) gondoskodik; a természet mérhetetlen pusztítása elképzelhetővé teszi azt a jövőt, amelyből hiányoznak a morális mérlegelésre képes lények.

A féktelen technológiai fejlődés globális eszkalálódásának korában szükség van hát az egyetemesség igényével fellépő környezeti etikára – a cselekvési elvek egy olyan készletére, amely a morális közösségek megőrzését hivatott biztosítani, s mint ilyen az emberiség egészére való tekintettel nyer megfogalmazást. Sőt jócskán túlterjed annak körén: az egyetemes morális közösségbe, amennyiben a fennmaradás a cél, bele kell értenünk számos nem-emberi lénytársunkat is, mi több (*ad absurdum?*) a Föld ökológiai rendszerének egészét. A környezeti etika ebben az értelemben nem csupán egy újabb részterülete az ún. „alkalmazott etikának”, hiszen könnyen előfordulhat, hogy művelése minden további etikai reflexió előfeltételévé válik. Azzal kapcsolat-

